

CHARLES VE BARBARA JELAVICH *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920* (Balkan Ulusal Devletlerinin Kuruluşu) Seattle ve London, 1977, University of Washington Press, XVI + 358 sahife ve 13 harita, A History of East Central Europe serisi, Cilt VIII.

Balkan Ulusal Devletlerinin Kuruluşu adlı kitap, Washington Üniversitesi'nin Doğu-Orta Avrupa tarihine (A history of East Central Europe) ilişkin olarak yayınlamayı amaçladığı on bir ciltlik eserden biridir. Bunlardan dördü modern tarih öncesi, altısı modern tarih ve biri de atlas ve bibliyografya ile ilgilidir¹.

Barbara Jelavich ve Charles Jelavich, daha önceki kitap ve makalelerinden de tanıdığımız gibi özellikle Balkan Devletleri tarihi ile yakından ilişkisi olan tarihçilerdir². Indiana Üniversitesi öğretim üyelerinden Súdost-Forschungen'in yayın kurulu mensuplarındandırlar.

Kitap 19 bölümden ibarettir. Yazarlar bu eserde 1804-1920 arasında kurulan 7 Balkan devletinin (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Karadağ, Romanya ve Sırbistan) bağımsızlıkları tarihini, bunların politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel

¹ Bu kitapların listesi şöyledir:

I- Marija Gimbutas, *The Prehistory of East Central Europe*, (Doğu-Orta Avrupa'nın Tarih öncesi)

II- Speros Vryonis, *Byzantium and the Balkans in the Middle Ages, 400-1453*. (Orta Çağda Bizans ve Balkanlar)

III- Imre Boba, *Northeast Central Europe in the High Middle Ages, 1000-1530*. (Geç Orta Çağda Kuzey-doğu Orta Avrupa)

IV- Andrzej Kaminski, *Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth 1000-1795*, (Litvanya ve Leh-Litvanya Devleti)

V- Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, (Osmanlı İdaresinde Güney-doğu Avrupa)

VI- Robert A. Kann-Zdenek David, *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918*. Doğu Habsburg toprakları halkı)

VII- Potr S. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, (Parçalanmış Polonya toprakları)

VIII-Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*. (Balkan Ulusal Devletlerinin Kuruluşu)

- Joseph Rothschild, *East Central Europe between the two World Wars*, (İki Dünya savaşı arasında Doğu-orta Avrupa)

- Wayne S. Vucinich and Lucien Karchmar, *East Central Europe since 1939*. (1939 dan beri Doğu-orta Avrupa)

- Historical Atlas, General Index and bibliography. (Tarihi atlas, genel dizin ve bibliyografya)

² Yazarların bellibaşlı yapıtları şunlardır:

- Charles and Barbara Jelavich, *The Balkan in the Transition*, Berkeley, University of California Press, 1963.

durumlarını, ayrıntılı olarak sunmakta, bu bilgilerin yanısıra da Balkan milletleri arasındaki zıtlık ve benzerlikleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa ile ilişkileri çerçevesi içinde açıklamaktadırlar.

Açıklamalar Balkan devletlerinin modern tarihi ile ilgili başlıca bilgilerin, batılı Avrupa devletleri ile eşit veya daha eski bir tarihi temele dayandığını ortaya koyarak başlamaktadır.

İlk bölümde (s. 3-26) Osmanlı İmparatorluğu'nun temel yapısı üzerinde durulmakta ve Balkan devletlerinin ayaklanma nedenleri gösterilmeye çalışılmaktadır. Balkanlardaki Osmanlı idaresi, Rumeli, Bosna, Silistre, Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaletleri (Peloponez ve Yunan adalarını da kapsıyor) ve Girit adası olarak beş bölüme ayrılmakta, bunların nasıl yönetildiği ve yönetimin başarılı olduğu belirtildikten sonra da ayaklanmaların nedenleri iki genel kategoride toplanmaktadır:

1. Toplumsal, kültürel ve ekonomik değişme,
2. Yönetime karşı iç ve dış etkiler.

Toplumsal ve ekonomik değişmeler, teknik ilerlemeler ve sanayi devrimi ile başlamış ve tüm gelişmeler sonucunda köylü kitlesi ve kentlerde sanatkarlar kayıplara uğramışlar, Hıristiyan tüccarlar ise giderek güçlenmişlerdir. Sonuçta ise Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın endüstri ürünlerinin bir pazarı ve bir hammadde kaynağı haline gelmiştir. Merkezi yönetimin zayıflaması, tımar düzeninin bozulması, âyanların kuvvetlenmesi gibi iç etkilerin yanısıra, Fransız devriminin Balkan milletleri üzerinde yarattığı etkiler ve Rusya'nın kendi siyasi amaçlarına uygun olarak Balkanlara olan aşırı ilgisi sonucu, ayaklanmalar için gerekli ortam doğmuştur. XIX. yüzyıl başlarında Balkan devletlerinin yararına olan bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgi ve toprak kayıplarının devamı ile 1804 de Sırp ayaklanmasını doğurmuştur³.

İkinci bölümde (s. 26-38) köylü halkın bir ayaklanması olarak nitelendirilen Sırp ayaklanması (1804), öncesindeki gelişmelerle birlikte açıklanmaktadır. 1815 yılına kadar Sırp yöneticilerinin izledikleri politikalar, kazandıkları başarılar sergilenerek, daha sonra dördüncü bölümde (s. 53-68) 1826 Akkerman ve 1829 Edirne andlaşmaları ile kazanılan yarı bağımsızlık anlatılmaktadır. Ayrıca aynı bölümde Sırbistan'daki iç politik gelişmelere, yönetim değişikliklerine, toplumsal ve ekonomik ilerlemelere de yer verilmektedir.

Üçüncü bölümde (s. 38-53) Yunan ayaklanması anlatılırken, önce Yunanistan'da kurulan cemiyetler ve bununla ilgili çalışmalar yer almaktadır. 1821 de Mora'da başlayan

- C. and B. Jelavic, *Russia in the East 1876 - 1880*. E.j. Brill, 1959. Barbara Jelavich *The Ottoman Empire the Great Bowers and Strait Question, 1870-1887*, London University of Indiana Press, 1973.

- Barbara Jelavich, "The British traveller in the Balkans: the abuses of ottoman administration in the Slavonic provinces," *Slav. Re.*, 32 (1953-54) pp. 396-413.

- Barbara Jelavich, "Great Britain and the Russian acquisition of Batum, 1878-1886", *Slav. E. Eur. rev.*, 48 (1970) pp 44-66.

-Barbara Jelavich, "Austria-Hungary, Rumania and the Eastern Crisis, 1876-1878". *Südost-Forschungen*, 30 (1971) pp. 111-141.

-Barbara Jelavich, "Balkan Nations under European protectorship", *Actes du Iere Congrès interinational des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, Iv (1969) pp. 397-408.

³ Bu konular için bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, 3. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1970, s. 101-107.

ayaklanmalar, daha sonra Avrupa devletlerinin desteği ile 1829 Edirne anlaşmasında Yunan milli devletinin doğması ile sonuçlanmıştır.

Beşinci bölümde (s. 68-84) yer alan 1830 ve sonrası Yunanistan'daki politik gelişmeler, yönetim değişiklikleri, ekonomik durum, 1881'e kadar ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Altıncı bölümde ise (s. 84-99) Romanya'nın bağımsızlığı konu edinilmiştir. Sırbistan ve Yunanistan'daki ayaklanmalar yerel yöneticilerin önderliğinde köylü halk tarafından başarılmıştır. Oysa Romanya'nın bağımsızlık hareketinin temelini diplomatik görüşmeler oluşturmaktadır. Bu hareketler, 1853 öncesi ve 1853-1878 devresi olarak ikiye ayrılır. 1853 öncesinde Rusya'nın Küçük Kaynarca anlaşmasından itibaren (1774) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenişi, Eflâk ve Buğdan'ın işlerine karışmaya başlaması anlatılmaktadır. 1812 de başlayan ayaklanmalar Rusya'nın desteği olmadığından kısa sürede Osmanlı devletince bastırıldı. Eflâk ve Buğdan'ın ayrı ayrı yönetilmesi fikri 1850 yıllarının en tartışılan konularından biri olmuştur. Osmanlı yöneticileri tarafından benimsenen bu düşünce İngiltere ile Avusturya tarafından da destek görmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu idaresinde kalmak üzere Eflâk ve Buğdan'ın birleştirilmesi ve "Eflâk ve Buğdan Birleşik Memleketleri" adını alması, 1861 yılında "Romanya Birliğinin" tamamlanması iç politik gelişmeler ve nihayet 1878 de bağımsızlık kazanılması konuları sekizinci bölümde (s. 114-128) yer almaktadır.

Yedinci bölümde (s. 99-114) 1876 ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformlar üzerinde durulmaktadır. Hıristiyan liderler bu reformları kendi zararlarına olduğu için istememekteydi. Reformlar sonucu ise Osmanlı İmparatorluğu'nda bir merkezleşme kuruldu, hükümetin bazı bölümlerine temsilcilik prensibi sokuldu, ayrıca hükümetin gerçek anlamda denetlenmesi görevi, genel bir seçimle oluşan bir meclise devredilmesi düşünüldü. Gerçek etkisi III. Selim zamanında başlayan reformlar 1877 ye kadar çeşitli alanlarda sürdürüldü.

Dokuzuncu bölümde (s. 128-141) bağımsızlığına kavuşan diğer bir devlet, Bulgaristan konu edinilmektedir. Uzun seneler İstanbul'a yakınlığı nedeniyle kolayca kontrol edilebilmiş olan Bulgaristan, Yunan ayaklanmasından ve Eflâk-Buğdan prensliklerinin durumundan etkilenmişti. İlk Bulgar milli hareketi eğitim kurumlarının Yunanlılardan özgürlüğünü kazanmasıyla sonuçlandı. Daha sonra din alanına yönelen çabalar, 1870 lerde Bulgaristan'a bağımsız bir milli kilise kazandırdı. Böylece Bulgarlar Rum patrikhanesinden tamamen kurtulmuş oldular. Geriye Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak, bağımsızlıklarını kazanmak kalmıştı. Bu konuda 1868 de başlatılan ayaklanmayı sonradan başkaları izledi. Hepsi de Osmanlılar tarafından bastırıldı.

Onuncu bölümde (s. 141-158) 1870 lerin en önemli krizleri içinde Bulgar isyanları, Rusya'nın panslavist politikası ve 1877 Osmanlı-Rus savaşı, bu savaş sonunda imzalanan anlaşmalar ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması yer almaktadır.

On birinci bölümde (s. 158-170) yine Bulgaristan'da 1896 yılına kadar çeşitli politik gelişmeler sonucu seçilen prensler, Bulgar-Rus ilişkileri ve bu ilişkileri yönlendiren olaylar üzerinde durulmaktadır.

On ikinci bölümde (s. 170-207) Arnavutluk dışında kurulan Balkan devletlerinin 1914 yılına kadarki iç politik gelişmelerinden söz edilmektedir. Toplumsal ve ekonomik gelişmelerde batıya dönük olan ve Batılı politik biçimleri benimseyen Balkan devletleri, Avrupa devletlerinin genel standartlarını uygulamaya çalıştı. Hepsi de meşruti krallıkla yönetilen Balkan devletleri içinde mevcut "kurulu düzen" (Status quo) ile yetineni yoktu. Genel eğilimleri daha da genişlemek ve güçlenmek olan Balkan devletlerinin Birinci Dünya Harbi

öncesine kadar iç politika yönünden geçirdiği aşamalar, ekonomik ve toplumsal sorunlar bu bölümde etraflıca ele alınmaktadır.

Avrupa'da Osmanlı üstünlüğüne son verilisin konu edinildiği Onüçüncü bölümde (s. 207-222) Makedonya sorunu, genç Türklerin devrimi, Bosna krizleri, 1912-13 Balkan savaşları yer almaktadır.

Balkan devletleri içinde bağımsızlığını en geç kazanan Arnavutluk, Ondördüncü bölümde (s. 222-235) yer almaktadır. Arnavutluk'ta 1830'dan itibaren Osmanlı yönetimine karşı birçok defa ayaklanmalar yapılmışsa da, bunlar yüksek vergileri, ordu reformlarını, merkezi yönetimi protesto etmek amacıyla yöneliktir. Arnavutluk liderleri ilk olarak Ayastefanos anlaşması (3 Mart 1878) ile kendileri için tehlike bulunduğunu gördüler. Bu nedenle de Karadağ'a karşı ayaklandılar. 1912 yılına kadar bağımsızlığını kazanamayan Arnavutluk, bu tarihte büyük devletlerin kabul etmesi üzerine milli devletine kavuştu.

Onbeşinci bölümde (s. 235-266) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde bulunan Balkan toplulukları kültür, dil, oturdıkları yerler ve din yönünden karşılaştırılmakta, bunların Transilvanya'da giriştikleri milli hareketlere yer verilmektedir.

Balkanlardaki kültürel gelişmeler Onaltıncı bölümün konusudur (s. 266-284). Balkan kültürü, politik olaylarla yakın bir ilişki içinde gelişmiştir. Birkaçı dışında çoğu kitaplar, eğitim sistemleri ve sanat eserleri, milli bir devletin kuruluşu, politik ve ekonomik değişikliklerden doğan toplumsal gerilimleri yansıtıyordu. Genellikle Balkan kültürel gelişmeleri; birincisi halkın çoğunu oluşturan köylüler ve köylerde, ikincisi eğitim görmüş ve politikadan alayan kişilerle tüccarlar grubunda olmak üzere iki yönde izlenebilir. Birçok Balkan aydını sık sık köylü sorunlarına yöneldi. Balkan halklarının kültürel hayatının başlıca özelliği, bağımsız bir devlet kurmaya yönelik bulunuşu idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise kültürel hayat, kökleşmiş folklor sanatı ve sözlü edebiyat üzerinde toplanmıştır.

Onyedinci bölümde (s. 284-298) Birinci Dünya Harbi'nin başlayışı konu edinilmektedir. Balkan devletlerinin amaçları ve bu harbe katılış nedenlerinin anlatıldığı bu bölümü, harp sonrası yerleşmeleri anlatan onsekizinci bölüm (s. 298-320) izlemektedir. Her bir devletin kendi ilgisi yönünde destek sağlama eğilimi sonucu yapılan gizli anlaşmalar, toprakları genişletme çabaları anlatıldıktan sonra kazançlı devletlerin toprak kârları ile kayıpları belirtilmektedir.

Son bölümde (s. 320-329) 1922 yılında Anadolu'da Milli Türk Devleti'nin doğması sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve daha önceleri Ekim ve Kasım 1918 de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması ile bölgenin politik hayatının düzenlenmesi için gerekli ortam hazırlandığı belirtilmektedir. Balkan devletleri uzun süreden beri devam eden bu gelişmeleri ya kabullenerek veya yakınlık duydukları devletlerinkine benzer hükümetler kurarak büyük devletlere bağlandılar. Balkanlardaki köylü kitleler, kurulan yeni devlet düzeninde önemli aktif politik rol oynamamıştır. Balkan devletlerinin bu devrede en büyük problemi politik değil, ekonomiktir. Bu nedenle de yabancı denetimini finansman yönünden kabul etmişlerdir.

XIX. yüzyılda iki başarılı politik model gelişmesi vardır. Birincisi Avrupa'ya ait olan ve kıtanın, sayısı sürekli artan bölünmez milli devletlere bölünmesi temeline dayalı olanıdır. İkincisi de Avrupa'dan gelen göçmenler için bir cennet sayılan ve burada milli dillerini ve mirasını terkettikleri Amerika Birleşik Devletleri'ne aittir.

XIX. yüzyılın tamamını kaplayan en önemli sorun da Balkan halklarının çoğunluk olmak istemesi ve bu devletlerin içinde kalan yabancı halk topluluklarından kurtulmak istemesi sonucu doğmuştur. Bu istek sadece aydınların ve politikacıların değil, tüm halkın özlemiydi. Türkler de kendi politik gelecekleri için bu isteği kabullenmek zorunda kalmışlardır. (s. 326)

Gerçekten de yazarlar yukarıda kısaca içeriğine değinilen eserlerinde uzun süre Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde kalan Balkan devletlerindeki bağımsızlık olaylarını kısaca bizlere sunmuşlar, ayrıca geçen yüzyıldan beri Türklerin karşılaştığı en büyük güçlük olan bu bölgeden göçler konusuna yüzyılın en önemli olayı olarak dikkati çekmişlerdir.

Balkanlardaki Osmanlı yönetimine yönelik ayaklanmalar, genel olarak hep XIX. yüzyıl içerisinde büyük boyutlara ulaşmış, milli devletlerin kuruluşu ile sonuçlanmış da irili ufaklı bir yığın Avrupa devletinin daha XVI. yüzyıl sonlarında, Balkan milletlerini Osmanlılara karşı ayaklandırmak ve Türkleri Avrupa'dan atmak çabası içinde oldukları bilinen bir gerçektir⁴.

XIX. yüzyılda bu ayaklanmalar sadece islâmlığa karşı bir hıristiyan davası olarak değil, aynı zamanda islâm ve hıristiyanlar arasında bir sınıf mücadelesi niteliğini de kazanmış ve geliştirmiştir⁵.

Bu mücadeleler sonunda Balkan devletleri bağımsızlığına kavuşmuş, Balkanlardaki Türkler ise buraları terketmek zorunda kalmışlardır.

Yazarlar Türk toplumuna XIX yüzyıldan beri önemli etkilerde bulunan ve tarihimizi yakından ilgilendiren konularda ayrıntılı bilgiler sunarken kitapta sadece İngilizce kaynaklara dayanıyormuş görünümünü vermektedirler. Buna, yazarların diğer araştırmalarından edinilen bilgilere göre, ihtimal vermek güçtür. Zaten kendileri de diğer kaynaklara onbirinci kitapta değinileceğine işaret etmişlerdir. Bu bakımdan henüz onbirinci cilt elimize geçmediğine göre, yazarların bibliyografik eksikliklerini saptamak olanak dışı kalmıştır. Bütün bunlara karşın, Charles ve Barbara Jelavich'in bu eseri bugünkü Balkan devletlerinin eski ve yeni tarihini derli toplu, az ve öz bir şekilde okuyucuya rahat bir anlatımla sundukları bir kitaptır. Yer yer haritalarla da bezenmiş, böylelikle çeşitli anlaşmalarda bu devletlerin genişleme aşamaları belirtmeye çalışılmıştır.

Bu yönleriyle yakın çağ Balkan Tarihi araştırmacılarının kolay kolay ellerinden düşüremeyecekleri bir başvuru kitabı niteliğini uzun süre koruyacak izlenimini vermektedir.

Dr. FARUK KOCACIK

⁴ Bu konu için bkz. Peter BARTL, *Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und osmanischem Reich*, Wiesbaden, 1974.

⁵ Halil İnalçık, "Tanzimatın uygulanması ve sosyal tepkileri", *Bellekten*, XXVIII (1964), 623-649; bu makalenin gözden geçirilmiş İngilizce yayını için bk. "Application of the Tanzimat and its Social Effects", *Archivum Ottomanicum*, V (1973), s. 97-128; *Ottoman Social History I*, Lisse 1976, The Peter de Ridder Press; "The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy", London, 1978, Variorum Reprints, 16. makale. Tanzimat'ın ilâmnı izleyen yıllardaki Niş ve Vidin isyanları için ayrıca bk. Mark Pinson, 'Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period-The Revolts in Nish (1841) and Vidin 1850', *Middle Eastern Studies*, XI (1975), 103-146.

